

دستگاه ماحور

تحلیل، نت نگاری و مکرشی بر

ساختار موسیقی دستگاهی ایران

معود شعاری

نگارش

دو بار است دوم
چاپ سوم

سرشناسه: شعاری، مسعود؛ ۱۳۴۰-
عنوان و نام پدیدآور: تحلیل، نت‌نگاری و نگرشی بر ساختار موسیقی دستگاهی ایران / مسعود شعاری
مشخصات نشر: تهران: هنر موسیقی، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری: ۱۶۶ ص، نمودار، پارسیون
شابم: ۶-۶-۹۰۱۴۶۶۱-۹۰۱۴۶۶۱-۰۰-۹۷۹-۰۰-۰۰
شابم دوره: ۳-۷-۹۰۱۴۶۶۱-۹۰۱۴۶۶۱-۰۰-۹۷۹-۰۰-۰۰
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
متدرجات: ج. ۱، دستگاه ماهور - ج. ۲، دستگاه چهارگاه
موضوع: موسیقی ایرانی - دستگاه‌ها
رده بندی کنگره: ML ۳۴۴
رده بندی دیویی: ۷۸۹ / ۱۶۲
شماره کتابشناسی ملی: ۸۸۱۵۳۰۲

تحلیل، نت‌نگاری و نگرشی بر ساختار موسیقی دستگاهی ایران
جلد اول: دستگاه ماهور

مؤلف: مسعود شعاری
ویراستار: سعید مجیدی
نت‌نگاری کامپیوتری: جعفر صالحی
ناشر: هنر موسیقی
مدیر اجرایی: مرگان زرین‌نقش
طراح جلد: علی بوستان
طراحی گرافیک متن: استودیو مرکزی
مترجم پیش‌گفتار: گیلناز یوسفیان
چاپ سوم: ۱۴۰۲؛ شمارگان: ۵۰۰ نسخه

© حق چاپ برای ناشر محفوظ است.
تلفن انتشارات و مرکز پخش: ۴۴۲۶۳۴۴۴ (۰۲۱)

www.honaremusighi.com
Email: honaremusighi@gmail.com
Tel: (+9821) 44263444

انتشارات فرهنگی

فهرست

پیش‌گفتار	۹
مقدمه‌ای بر ویراست دوم	۱۱
فصل اول: مروری بر مبانی و ساختار موسیقی دستگاهی ایران	۱۳
_____ گوشه اصلی	۱۷
_____ الف) نت‌های شاهد و شاهد محوری	۱۸
_____ ب) نت ایست	۱۹
_____ ج) گستره صوتی	۲۰
_____ انواع گوشه‌های اصلی	۲۲
_____ الف) گوشه‌های مینا یا درآمد	۲۲
_____ ب) گوشه‌های وابسته	۲۲
_____ ج) گوشه‌های غیروابسته	۲۳
_____ گوشه‌های فرعی و انواع آن	۲۴
_____ الف) گوشه‌های ملودیک	۲۴
_____ ب) گوشه‌های با دور ریتمیک مشخص	۲۴
_____ ج) گوشه‌های با فیگور ریتمیک مشخص	۲۶
_____ د) گوشه‌های رابط	۲۶
_____ دستگاه	۲۷
منابع	۳۱

فصل دوم: نت‌نگاری و تحلیل جمله‌به‌جمله گوشه‌های دستگاه ماهور	۳۳
درآمد	10-11
کرشمه	12-13
آواز	14-17
مقدمه داد	18-19
داد	20-21
مجلس افروز (در داد)	22-25
خسروانی	26-28
دلکش	30-37
خاوران	38-41
طرب‌انگیز	42-44
نیشابورک	46-49
نصیرخانی (طوسی)	50-53
چهارپاره (مرادخانی)	54-55
فیلی	56-57
ماهور صغیر	58-61
آذربایجانی	62-64
حصار ماهور	66-70
زیرافکنند	72-73
نیریز	74-76
شکسته	78-82
عراق	84-85
نهیب (در عراق)	86-87
محیر (در عراق)	88-89
آسوراوند	90-91
اصفهانک (در عراق)	92-93
حزین (در عراق)	94-95
کرشمه (در عراق)	96-97
زنگوله (در عراق)	98-100
راک هندی	102-106
راک کشمیر	108-109
راک عبدالله	110-112
کرشمه راک	114-115

صفیر راک	116-118
رنگ حربی	120-123
رنگ یک‌چوبه	124-125
رنگ شُلخو	126-127
ساقی نامه	128
کشته	129
صوفی نامه	130
قطعات ضربی	131-132

ترجمهٔ پیش‌گفتار (Preface)	3
ترجمهٔ مقدمه‌ای بر ویراست دوم (An introduction to the second edition)	4
فهرست گوشه‌های دستگاه ماهور	5
نمودار ویژگی‌های گوشه‌های اصلی دستگاه ماهور	6-7
نمودار گوشه‌ها بر اساس تقسیم‌بندی هفت‌گانه	8
فهرست و توضیح علائم	9
نت‌نگاری و تحلیل جمله‌به‌جمله گوشه‌های دستگاه ماهور	10-132

برای شناخت موسیقی دستگاهی ایران (ردیف) و قواعد نظری آن، ابتدا لازم است تا چند مفهوم اصلی را تعریف کرده و در ادامه ارتباط میان آن‌ها مشخص شود. گذشته از تعاریف و قواعد موجود در آثار نظری اساتید قدیم و معاصر، نگارنده به ضرورت درک و شناخت بهتر ردیف، مفاهیم و واژگان جدیدی را تعریف و ارائه نموده است.

حداقل از اواخر دوره قاجار، نظام موسیقی ایران متشکل از هفت «دستگاه» و پنج «آواز»^۱ بوده که عبارت‌اند از:

دستگاه‌ها:

۱. ماهور؛ ۲. شور؛ ۳. چهارگاه؛ ۴. سه‌گاه؛ ۵. همایون؛ ۶. نوا؛ ۷. راست پنجگاه.

آوازها^۲:

۱. ابوعطا؛ ۲. بیات ترک؛ ۳. افشاری؛ ۴. دشتی؛ ۵. اصفهان.

همان‌طور که می‌دانیم دستگاه‌ها و آوازها از اجزای مختلفی به نام «گوشه» تشکیل می‌شوند که در این تحلیل، آن‌ها را به دو نوع «اصلی» و «فرعی» تقسیم می‌کنیم.^۳

۱. آواز مدهای کوچک‌تر و منشعب از دستگاه‌ها هستند که در بخش‌های مربوط به آوازها به شکل دقیق‌تری شرح و توصیف خواهند شد.

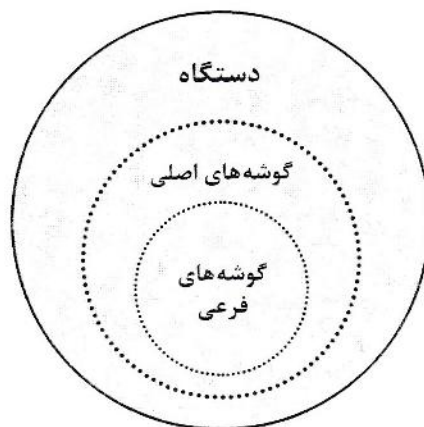
۲. لازم به ذکر است که کردبیات نیز در گذشته به عنوان یک آواز مستقل محسوب می‌شده است.

۳. در ادامه هر یک از این اصطلاحات و تفاوت‌های میان آن دو را توضیح خواهیم داد.

گوشه‌های اصلی، گوشه‌هایی هستند که هرکدام خود به‌تنهایی یک «مد»^۱ مشخص از مدهای تشکیل‌دهنده دستگاه هستند و ویژگی اصلی آن‌ها وجود نت‌های مشخص «شاهد»، «شاهد محوری»، «ایست» و همچنین «گستره صوتی» مشخص در آن‌ها است. البته نمی‌توان نقش ملودی‌های متعارفی که به سلیقه زیبایی‌شناسی هریک از اساتید راوی ردیف در آن‌ها به کار رفته را نادیده گرفت؛ اما می‌توان گفت گوشه‌های اصلی (که به آن‌ها شاه‌گوشه یا مقام هم گفته می‌شده) هیچ وابستگی به ملودی یا ریتم مشخصی ندارند.

گوشه‌های فرعی نیز گوشه‌هایی هستند که وابسته به ملودی یا ریتم یا دور ریتمیک مشخص هستند و همچنین می‌توانند رابطه‌ی بین دو گوشه اصلی از یک یا دو دستگاه باشند.

لازم به ذکر است که به‌کارگیری واژگانی چون «مقام» و «مد» برای نام‌گذاری گوشه‌های اصلی همواره نوعی تشتت و نارسایی معنایی به همراه داشته است، چرا که این اصطلاحات در مناطق جغرافیایی مختلف معانی متفاوت دارند؛ مثلاً مفهوم «مقام» در موسیقی عربی، ترکی و موسیقی نواحی ایران خود تفاوت‌هایی دارد و هیچ‌یک از این عناوین با مفهوم گوشه اصلی در موسیقی دستگاهی سازگاری کامل ندارد. مفهوم «مد» نیز که گونه‌های مختلف آن در موسیقی کلاسیک غربی وجود دارد، از نظر تعداد درجات با مفهوم گوشه اصلی در ردیف موسیقی ایرانی تطابق دقیقی ندارد و به همین دلیل نام گوشه اصلی به جای مد و مقام پیشنهاد می‌شود. بر اساس توضیحات پیشین، می‌توان ساختار کلی دستگاه را به شکل زیر تصور کرد. در ادامه، مفاهیم گوشه‌های اصلی و گوشه‌های فرعی را تشریح و سپس انواع هریک را بررسی خواهیم کرد و در نهایت نیز بر پایه مفاهیم و واژه‌های مذکور به تشریح مفهوم کلی دستگاه خواهیم پرداخت.

شکل ۱: ساختار کلی دستگاه

۱. مد به معنی مجموعه‌ای از درجات یک گام و فواصل بین آن‌ها می‌باشد که یک درجه در این میان به عنوان درجه اصلی گام محسوب می‌شود (Grove Music Online, Oxford Music Online, 2015).

۱. گوشه اصلی^۱

همچنان که در صفحه پیشین گفته شد، منظور از گوشه اصلی، هریک از مدهای تشکیل‌دهنده یک دستگاه است که اساساً حداکثر از هفت نت ساخته می‌شوند. باید توجه داشت که برخی گوشه‌های اصلی در موسیقی دستگاهی دارای دو گستره صوتی هستند که روند ملودی در یک گستره شکل گرفته و در گستره‌های دیگر تثبیت می‌شود و اساتید ردیف بر اساس سلیقه و زیبایی‌شناسی خود در این دو گستره صوتی به اجرای موسیقی پرداخته‌اند.

گوشه‌های اصلی موسیقی دستگاهی دارای سه ویژگی بارز هستند که جلوتر نیز به شرح دقیق آن‌ها خواهیم پرداخت:

الف) نت‌های شاهد و شاهد محوری؛

ب) نت ایست؛

ج) گستره صوتی.

در ساختار ملودیک گوشه‌های اصلی باید به اهمیت و تأکید بر نت‌های شاهد محوری، شاهد و ایست گوشه دقت بیشتری کرد، چرا که بدون کاربرد و تأکید بر روی این نت‌ها ساختار اصلی و حسی این گوشه‌ها حاصل نمی‌شود. در اینجا باید به این نکته ضروری اشاره کرد که بر اساس سنت ملودی‌پردازی، در موسیقی دستگاهی و ردیف، استفاده از درجات غیرمتداولی که خارج از عادات شنیداری ردیف است در ساختار ملودیک یک گوشه اصلی کمتر شنیده می‌شود.

۱. پیشنهاد می‌شود برای تفکیک و درک بهتر گوشه‌های اصلی و فرعی واژه «گاه» که بر اساس مستندات تاریخی ریشه‌های عمیق موسیقایی در فرهنگ ایران زمین دارد را برای گوشه‌های اصلی به کار ببریم، چرا که گاه را می‌توان به این معانی هم در فرهنگ واژگان ایرانی پیدا کرد:

گاه: آهنگ، سخن موزون/ ظرف زمان و مکان، مانند صبحگاه و پیشگاه (تخت)، مجازاً آهنگ موسیقی/ در پهلوی به معنای آهنگ و سخن موزون، جای گاه آهنگ و شعر تعبیر شده است، گاه در معنای جای و مکان مانند دستگاه (محل جای و دست) مستعمل بوده و بدین ترتیب می‌توان از یک گاه تا هفت گاه را به محل استقرار انگشت بر روی پرده ساز تعبیر کرد؛ که هر کدام نقطه آغاز آهنگ و لحنی بوده است. همچنان که امروزه هم در موسیقی واژه‌های دوگاه، سه‌گاه، چهارگاه، پنج‌گاه ملاحظه و اجرا می‌شوند/ گاه یا گانه باقی‌مانده مزدیسنان در ایران و ترجمه مقام عربی است (بهتر است بگوییم مقام را از روی گاه و گانه ساخته‌اند) و همانندی‌های ویژگی‌های این دو واژه (گاه و مقام) مانند قرین بودن با آهنگ موسیقی و اشعار هجایی، موازنه و فاصله‌ها و سکوت‌ها موجب گردیده تا «گاه خواندن» معادل و ترجمه مقام خواندن در میان فارسیان متداول شود (واژه‌نامه موسیقی ایران زمین، ج ۳، ص ۳۱۵-۳۱۶).

گاهان: جمع گاه (در اوستا کانا به معنی سرود) قدیمی‌ترین بخش از اوستا و کهن‌ترین اثر ادبی ایرانی است که بر جای مانده است (تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، ۱۳۷۶).

Analyzing, Notation & Glance on

 **The Structure of
DASTGAH in Iranian Music**

1

 By: Massoud Shaari

*Second Edition
Third Reprint*

Dastgah-e Mahour

انتشارات هنرموسیقی
Publications of Honare Musighi
www.honaremusighi.com

مرکز موسیقی بتهوون شیراز